

Маркіна А. Б., Мельник О. В.*

ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ ПИЛЬНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті висвітлено ефективні форми роботи щодо підвищення орфографічної грамотності з дітьми, які мають порушення писемного мовлення.

В останні роки йде активний процес модернізації освіти, який передбачає підвищення рівня освіченості, зокрема й учнів початкової школи.

Своєчасне опанування мовлення – основа розумового розвитку дитини, запорука її повноцінного спілкування з людьми. Проте останніми роками збільшується кількість дітей, які мають проблеми мовленнєвого розвитку й потребують логопедичної допомоги. Різні відхилення в розвитку мовлення дитини негативно позначаються на сприйманні мовлення інших, висловлюванні власних думок і перешкоджають опануванню правильного читання та грамотного письма.

Проблема формування в учнів грамотного письма залишається однією з актуальних у загальній та спеціальній методиці навчання. Цією проблемою займалося багато вчених: О. Б. Іншакова, Р. І. Лалаєва, Р. Є. Левіна, І. М. Садовнікова, Л. М. Єфименкова та інші. Це одне з головних завдань курсу граматики й правопису в початкових класах. Окрім теоретичних знань граматики, необхідна, за висловом К. Д. Ушинського, практика, якою керує граMATика. Саме в процесі практичної діяльності формується елементарна грамотність. Тож засвоєння теоретичних знань в учнів початкових класів має супроводжуватися достатньою кількістю практичних вправ, щоб знання, що засвоюються, поступово перетворювалися на практичні вміння й навички.

Мета статі – аналіз основних ускладнень та визначення оптимальних шляхів і методів роботи з формування орфографічної пильності, що ґрунтується на розвитку точності зорового сприймання та зорової уваги, в учнів із дисграфією.

Орфографічна пильність – це вміння помічати орфограми, тобто ті випадки при письмі, де під час вимови можливий вибір написання.

Головною умовою попередження помилок на письмі та розвитку орфографічної пильності в молодших школярів є розвиток фонематичного слуху на логопедичних заняттях, що сприяє успішному формуванню у дітей чіткого образу звука, розвиває вміння співвідносити звук та букву, чути фонему в слабкій позиції.

Формування навичок грамотного письма в молодших школярів базується на засвоєнні ними граматичної теорії і вико-

* © **Маркіна А. Б., Мельник О. В.**

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

нанні орфографічних вправ. Практична робота в більшості випадків спирається на правила, які ефективні лише при їх чіткому й швидкому застосуванні.

Найважливіші умови оволодіння навичками грамотного письма наступні:

- знання правил;
- уміння їх застосовувати;
- виконання практичних вправ;
- високий рівень викладання орфографії;
- варіантність дидактичного матеріалу.

Орфографічна пильність розвивається поступово, у процесі різноманітних занять – при читанні, написанні диктантів, списуванні (якщо воно ускладнене відповідними завданнями). Для її успішного розвитку дуже важлива установка самих учнів на ефективну роботу в даному напрямі.

Орфографічна пильність неможлива без розвиненого фонематичного слуху, формування якого починається з перших занять. Логопедична робота в даному напрямі включає в себе розвиток фонематичного аналізу, синтезу та фонетичного сприйняття (диференціація фонем). Фонематичний аналіз та синтез розвиваються в такій послідовності.

1. Розпізнавати звук на фоні слова, або наявність звука у слові. Наприклад: визначити, чи є звук [л] в словах *лижі, дім, човен, виделка, собака*.

2. Розпізнати звук на початку слова та в кінці. Наприклад: назвати перший і останній звук; місце звука в слові.

3. Послідовність звуків у слові.

4. Кількість звуків у слові.

5. Місце звуків по відношенню до інших звуків.

На цьому етапі формування орфографічної пильності в молодших школярів важливим є виділення наголошеного складу:

– назвати наголошений склад, або наголошений голосний;

– покликати, запитати, щоб виявити наголошений склад;

– скласти схему слів та виділити наголос;

– розкласти картинки згідно зі схемами;

– змінити наголос у словах (*сóви – сови, нóги – ноги*);

– придумати трискладові слова з наголосом на 1, 2,

3 склад;

– розкласти малюнки під цифрами 1, 2, 3, залежно від того, куди падає наголос.

Формування фонематичного сприйняття – це впізнання та розрізнення як окремих фонем, так і фонематичних рядів, слів. Диференціація звуків, які змінюють діти, проводиться з опорою на різні аналізатори: мовнослуховий, мовнотактильний, зоровий. Роботу починаємо з опори на більш збережені аналізатори – зорове сприйняття, тактильне, кінестетичне.

Навички кінестетичного пізнання звуків розвиваємо за допомогою вправ, які вказують на те, як працюють мовленнєві

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

органи (губи, язик, голосові зв'язки) під час промовляння.

Положення губ відпрацьовуємо на звуках [и], [у], [с], [т], [а], [д], [а], [л], [а], [т]. Розрізнення звуків за місцем творення звуків (зімкненні, щілинні звуки) [ш], [т], [ж], [д]. Особливості роботи голосових зв'язок при промовлянні глухих та дзвінких звуків [З].

Логопедична робота з формування слухової диференціації змішуваних звуків проводиться у два етапи. На першому етапі відбувається:

1) уточнення артикуляції з опорою на зорове, слухове та тактильне сприйняття, кінестетичні відчуття.

2) виділення звука на фоні складу.

3) формування вмінь визначати наявність звука у слові.

Пропонуємо декілька видів вправ:

– показати букву, яка відповідає заданому звуку;

– знайти малюнки предметів, у назвах яких є заданий звук;

– придумати слова, що відповідають букві, яку показують;

– поділити сторінку на дві колонки: у лівій написати літеру, у правій поставити прочерк; логопед промовляє різні слова; якщо діти почують слово із заданим звуком, вони повинні намалювати коло (або записати слово) під буквою, якщо слово не має у своєму складі потрібного звука, коло ставиться у правій колонці;

– визначити місце звука в слові: на початку, у середині, кінці; після якого і перед яким звуком він стоїть;

– виділити з речення слова з даним звуком.

На другому етапі змішуванні звуки співвідносяться у вимові та слуховому плані. Диференціація звуків відбувається в тій же послідовності, що й робота з утворення вимови та слухової характеристики кожного звука. Матеріал повинен включати слова з тими звуками, що змішує дитина [с-ш], [з-ж] і т.д.

Розвиток фонематичного слуху на логопедичних заняттях формує в дітей чітке уявлення про звук, уміння співвідносити звук і букву, «чути фонему в слабкій позиції». Це головна умова попередження помилок на письмі та розвитку орфографічної пильності в молодших школярів.

Орфографічна грамотність – написання слів і речень без помилок, згідно з існуючими нормами правопису, які відповідають ustalеним нормам сучасної літературної мови. Письмо – це важливий етап роботи з розвитку орфографічної грамотності. На логопедичних заняттях воно може бути представлене різними варіантами.

1. *Списування.* Час для списування передбачено на кожному занятті. У разі необхідності слід доповнювати його граматичними завданнями.

2. *Вибіркове списування.* Установкою до вибіркового списування можуть бути завдання:

– виписати синоніми, антоніми;

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

- вписати слова з певними орфограмами;
- вписати слова з пропущеними буквами;
- вписати слова з певною частиною мови;
- вписати словосполучення.

3. *Коментоване письмо* – один із ефективних методів подолання порушень письма, що дає позитивний результат у подоланні порушень письма. Методика проведення: вибирається один із учнів під час запису слів учнями класу вголос коментує, записуючи слово: «Перший звук у слові ліс – [л'], позначу його буквою **л**, другий – [і], позначу його буквою **і**, третій – звук [с], позначу його буквою **с**. Букву і пишу для того, щоб позначити на письмі м'якість приголосного звука [л'] « (звуко-графічний аналіз). «Перший звук у слові дощ – [д], позначу його буквою **д**, другий [о], позначу буквою **о**, звуки [шч] позначу однією буквою **щ**»; «Перші два звуки у слові яблуня [йа] позначу буквою **я**, третій звук [б] позначу буквою **б**, четвертий звук [л] позначу буквою **л**, п'ятий звук [у] позначу буквою **у**, шостий звук [н'] – буквою **н**, сьомий звук [а] – буквою **я**. Букву я пишу для позначення на письмі м'якості приголосного звука [н']». Така робота вкрай необхідна на заняттях, поки не зникнуть на письмі у першокласників фонетико-графічні помилки (пропуск, перестановка, заміна, дописування букв, складів) [1].

4. *Письмо з промовлянням*. У процесі промовляння виникає необхідний «гул», який сприяє формуванню темпу письма.

5. *Письмо з пропуском орфограм*. Під час письма дозволяється пропускати букви, у написані яких учень сумнівається, і на їх місці ставить простим олівцем «?»

6. *Какографічні вправи*. Дані вправи передбачають виправлення учнями навмисно допущених в тексті помилок.

7. *Письмо по пам'яті*.

8. *Диктанти*. Виділяють різні види диктантів (попереджувальні, пояснювальні, вибіркові, вільні, самодиктанти, зорово-слухові). Особливість зорово-слухових диктантів – у попередженні помилок (читаємо текст, виділяємо окремі слова, пояснюємо, промовляємо, закриваємо, пишемо). Формуються навички письма та зорова пам'ять.

9. *Диктант з простукуванням*. Стукнути там, де є орфограма. Активізує мислення та концентрує увагу на складному правописі.

10. *Словниковий диктант*. Використання мнемотехніки (система різних прийомів), що спрощує запам'ятовування та збільшує обсяг пам'яті шляхом допоміжних асоціацій та організації логопедичних занять у вигляді гри за допомогою, насамперед, зорових мнемо таблиць, оскільки мова мозку – це образ. Ця робота сприяє розвитку пам'яті, уваги та орфографічної пильності.

Для забезпечення індивідуального підходу в роботі з дітьми-логопатами учитель-логопед постійно здійснює пошук нових форм і методів роботи з дітьми, які мають порушення читання та

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

письма, зумовлене фонетико-фонематичним порушенням мовлення, загальним недорозвиненням мовлення III рівня мовленнєвого розвитку та нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення.

Багаторічний досвід роботи дозволив нам розробити й апробувати систему вправ на формування правильних та досконалих способів списування, розвиток точності зорового сприймання та зорової уваги. Така система є методично правильною і позитивно впливає на підвищення якісного рівня грамотності писемного мовлення дітей-логопатів.

У роботі використовуються спеціальні корекційні прийоми при проведенні різних видів зорових диктантів:

1. Попереднє читання зразка для списування.
2. Поскладова розбивка слів.
3. Привертання уваги до зорового та орфографічного образів слова.
4. Різноманітні способи звукового аналізу.

Завдання для списування даються з наростання складності.

I. Списати односкладові слова зі збігом приголосних на початку слова: *степ, клеп, краб, стук, слон, квас, крик, кріт, хлиц, цвях, чверть, скло, дрізд, град, грім, сніг, двір, твір, звук, грак, шпак, кріп, гніт, хрін, злак, млин, глід, хміль, дзьоб, брук, брід, схід, швець, брат, дріт, шлак, шнур, дзбан, сквер, клен, клуб, кріль, хвоя.*

II. Списати односкладові слова зі збігом приголосних у кінці слова: *верх, вовк, борщ, борг, тигр, негр, центр, бокс, фарш, диск, тиск, тріск, шарф, шовк, вірш, марш, жерсть, шерсть, цирк, честь, зубр, лист, спорт, торт, порт, ряс, віск, кріт, тхір, міст, спорт, старт, герб, гімн, торф, горб, цинк, фарш, парк, кедр, лавр, банк.*

III. Списати односкладові слова зі збігом приголосних на початку та в кінці слова: *стовп, блиск, штурм, шторм, дрізд, штамп, зріст, бланк, зміст, шрифт, гвинт, ґрунт, тракт.*

IV. Списати двоскладові слова:

– один склад відкритий, другий – закритий: *пісок, вагон, закон, прапор, рубіж, берег, лиман, граніт, пісок, захід, пагорб, буран, вихор, вітер, туман, гачок, козак, писар, балет.*

– обидва склади закриті: *балкон, барліг, кордон, символ, окріп, вапняк, янтар, всесвіт, північ, південь, рівчак, роздол, заступ, гетьман, вертеп, обряд, абзац, автор, розділ, пурпур, партер, вершник, месник, бондар, вівчар, лісник, матрос, тесляр, атлас, комбайн, трактор, постіль, футляр, сірник, рушник, горщик, черпак.*

– зі збігом приголосних на початку слова: *книга, трава, квітка, крона, гребля, крісло, кріпак, Степан, слива, шпага, гриби, фрукти, стадо, стакан, гніздо, злива, груша, дружок, дракон, трамвай, клекіт, шпора, стебло, хвоя, стовбур, стерня, клуня, клумба, стріха, стеля, груба, стрічка.*

– із двома випадками збігу приголосних в одному слові:

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

правда, пливти, транспорт, перстень, стрічка, плітка, цвіркун, клітка, гніздо, гречка, стерня, стебло, стовбур, фрукти, квітка.

– один із складів з м'яким приголосним та м'яким знаком: ведмідь, пальці, фольклор, люлька, лялька, повідь, рояль, хвалько, хлопець, коваль, кравець, батько, асфальт, стілець, гребінь, постіль, пензель, портфель, ранець, пальне, бульба, корінь, вільха.

V. Списати трискладові слова:

– які пишуться за фонетичним принципом, або на вивчені правила із прямими відкритими складами: молоко, корова, береза, тополя, борозна, толока, кошара, комаха, ворона, зозуля, синиця, сорока, каченя, лисиця, худоба, чоботи, кишеня, сорочка, дорога, середа.

– з відкритими та закритими складами: сонечко, віконце, чагарник, лисичка, моховик, мухомор, кипарис, бавовник, соняшник, пшениця, саджанець, барвінок, васильок, гвоздика, жоржина, ромашка, фіалка, верболіз, виноград, порічка, троянда, шипшина.

– зі збігом приголосних: стрибати, блискавка, троянда, традиція, святиня, сторінка, блакитний, трембіта, громада, хлібороб, тростина, смерека.

Зорові диктанти з метою закріплення навички письма цілими словами слід проводити в такій послідовності:

1. Читання слів, записаних на дошці або таблиці.

2. Вивчення орфограм, або граматичної категорії слів (залежно від теми заняття).

3. Повторне перечитування та запам'ятовування (логопед нагадує учням, що писати необхідно ціле слово, диктуючи його мовчки).

4. Слова закривають, учень записує їх по пам'яті.

Після диктанту діти обов'язково перевіряють правильність записаного, зіставляють з оригіналом.

VI. Запам'ятати та записати слова за видовою належністю.

1. Клен, дуб, граб, тополя, береза, осика – дерева.

2. Доло, зубило, молоток, ніж, ножиці, обценьки – інструменти.

3. Дзига, лялька, м'яч – іграшки.

4. Вірш, загадка, казка, повість – літературні твори.

5. Бандура, барабан, бубон, кобза, контрабас, рояль, скрипка – музичні інструменти.

6. Вус, вухо, голова, долоня, жменя, коса – тіло.

7. Агроном, будівельник, водолаз, інженер, кухар, лікар, льотчик, матрос, учитель – професії.

8. Вішалка, дзеркало, крісло, колиска, ліжко, стіл, тахта, шафа – меблі.

9. Телевізор, праска, пилосос, холодильник, м'ясорубка, годинник – побутова техніка.

10. Виделка, відро, горщик, кастрюля, ложка, миска, ополоник, тарілка, сковорода – посуд.

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

11. Альбом, акварель, глобус, гумка, дзвоник, зошит, лінійка, олівець, пенал, підручник, портфель – шкільне приладдя.

VII. Записати прикметники у сполученні з іменниками:

- руда, маленька, пухнаста білочка;
- гучний, дзвінкий, голосний дзвінок;
- добрий, приязний, чуйний чоловік;
- лагідний, спокійний, ніжний, сумирний, тихий хлопчик;
- люб'язний, уважний, привітний друг;
- мальовничий, красивий, привабний красень Київ;
- меткий, швидкий, вправний в роботі;
- могутній, потужний, сильний, міцний дуб;
- мужній, етійкий, хоробрий, рішучий солдат;
- пухкий, м'який, ніжний, пухнастий сніг;
- чесний, правдивий, порядний, щирий друг;
- швидкий, прудкий, стрімкий вітер.

VIII. Записати дієслова у сполученні з іменниками:

- учень читає, пише, малює;
- робітник виправляє, усуває понікодження, лагодить;
- людина мандрує, подорожує.

Послідовність виконання зорових диктантів.

1. Читання речення, записаного на дошці або в таблиці.
2. Знаходження та підкреслення орфограм.
3. Повторне орфографічне читання.
4. Запам'ятовування речення.
5. Запис речення по пам'яті під проговорювання.
6. Перевірка написаного.

IX. Часткові зорові диктанти.

Школярі знайшли в... (лісі) білочку. У неї була... (зламана) ніжка. Діти... (лікували) тваринку. Білочка одужала і... (пострибала) до лісу.

Після читання речення його необхідно запам'ятати та спробувати записати, не дивлячись у текст.

Інструкція: Промовляти слова так, як вони записані в тексті (орфографічно).

Проговорювання – один із прийомів навчання самоконтролю під час письма та запам'ятовування слів різної структури.

X. Комплекс завдань із розвитку зорового сприйняття та зорової уваги.

1. Знайди та підкресли виділені буквсполучення і слова:

се	се, ес, со, ео, ес, се, ос, ес
сто	ста, спа, сто, ото, сто, спо
сва	зва, ева, сва, сда, сба, сво, сва
усм	ист, усм, уст, усл, узм, упс, усм
дже	дзе, вже, дже, бже, дже, дхе, дже
джи	дзи, джи, вжи, вхи, дхи, джи, бжи
пта	пта, тпа, пто, тап, пта, тпа
дві	бві, дви, дві, вві, дді, дві
любить	любить, лубить, людить, любить, льюбит, любить

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

часто	чоспо, часпо, часта, часто, часно, часно
станція	спанція, станція, стонція, станція
природа	прурода, природо, прерода, природа, прирова

2. Підкреслити і знайти правильне орфографічне написання слова.

Степовий	стиповий, степовий, степова, степовій
Висока	високий, висока, висока, високо
Швидкі	шведкі, швидкі, швидки, швидко
В'язати	в'язати, в'язати, в'язав, зв'язати
Спитати	спитати, зпитати, спитати, зпитати
Мигітати	мегтіти, михтіти, мигитить, мигітати

3. Знайти в рядку поєднання виділених букв:

мло	лмолгломл
жах	жхахжахаж
ГТР	ПГТГТРГТГТР

4. Випиши п'ять слів з буквами с, м, о, ш:

урок, грак, оси, вода, сніг, вовк, парк, море, ліс, цукор.

5. Випиши слова, у яких є сполучення: ьо, йо, тт, дд, нн, лл, ча, дже, дзи, бдж:

джміль, джем, воджу; народження, саджу; насіння, літня, знання, мовчання, цвітіння, лазня; біль, льотчик, фільм, у нього, олень, булька, бульон, мальований дзьоб, знайомий, серйозний.

6. Порівняй речення зі зразком, виправ помилки.

Стигле колосся гнеться до землі.

Стише колосся гнеця дозимлі.

Білим сніжком засипало лісові доріжки.

Білим снішком зашипало лішові дорішки.

У нашій країні багато прекрасних садів

Унашій країні богато прикрасних сатів.

7. Порівняй обидва тексти, виправ помилки.

Зелений друг.

Ліс захищає поля від палючих вітрів. У лісах ростуть цілючі трави. З них виготовляють ліки. В зелених гаях живе багато корисних птахів. Ліс зберігає вологу. Бережить ліс!

Зелений друх.

Ліс захичає поля віт палючих вітріф. Улісах растут цілючі трави. З них виготовляють лікі. Взелених гаях живуть багато корисних птохів. Ліс сберігає вологу. Бережить лис! [2]

Досвід свідчить, що ретельна систематична робота логопеда з виправлення та попередження орфографічних помилок дає позитивні результати. При цьому необхідно приділяти особливу увагу розвитку орфографічної пильності в молодших школярів. У логопедичні заняття обов'язково регулярно включати вправи на розвиток фонематичного слуху, відпрацювання орфограм за мнемотаблицями, використання різних видів письма. Завдяки систематичному застосуванню цих методів можливо досягти формування в учнів автоматичних навичок грамотного письма.

Література:

1. Коваль Г. Звукобуквений аналіз на уроках української мови у початкових класах. Спецкурс з методики викладання української мови: Навчально-методичний посібник для студентів педагогічного факультету. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 80 с.
2. Малярчук А. Я. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів. – К. : Літера ЛТД, 2008. – 336 с.
3. Савченко М. А. Вчимося говорити й читати : проб. підручник для підготовки та 1-го кл. шкіл для дітей з вадами слуху. – К. : ВТФ «Перун», 1997. – 200 с.

Овечко Л. В. *

**ТВОРЧИСТЬ УЧИТЕЛЯ ЯК ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ
КРЕАТИВНОСТІ УЧНІВ**

У статті подано приклади використання в навчально-виховному процесі авторських творів учителя, що надихає учнів на власну творчість.

У сучасному світі здатність до творчості є важливою якістю особистості, що сприяє її реалізації. Розвиток креативності учнів – одне з важливих завдань сучасної системи освіти. Проте творчу особистість може виховати лише творчий учитель. Необхідно плекати творчість учителя в усіх її проявах: у підготовці до уроків, у проведенні позакласних заходів, у спілкуванні з учнями, у власній художній творчості тощо.

Творчі знахідки вчителя викликають емоції учнів, пробуджують їх інтерес до досліджуваної теми, надихають на власну творчість. Відомо, що саме емоційне сприйняття матеріалу гарантує міцне, якісне його засвоєння. Особливо це стосується викладання художньої культури, оскільки творами мистецтва ми вважаємо лише те, зворушує нас, викликає емоції, торкається чутливих струн наших душ.

Наведемо приклади використання творів учителя на уроках художньої культури, які сприяли сплеску творчості учнів, розвивали в них бажання втілювати власні емоції, почуття, переживання, думки в малюнках, презентаціях, у віршах, піснях, прозі тощо.

Так, до уроку, присвяченому пам'яткам архітектури й мистецтва Херсонщини, автор запропонував власні поезії «Голос нащадків» та «Побачення», присвячені міській ратуші та художньому музею ім. О. О. Шовкуненка, розташованому в цій історичній будівлі.

Голос нащадків

*Минають роки, за століттям збігає століття.
Земля продовжує свій курс довголіття.
Хтось іде в небуття, сумно та гірко,
Десь святкує народження зірка.*

* © Овечко Л. В.